

УДК 821.161.2.09

Даріана Блохин

Дослідження спадщини Г. Сковороди діаспорним вченим, істориком Д. Г. Олянчиним (архівні матеріали)

У статті автор наświetлює матеріал з архіву Д. Олянчина, який вперше досліджував життя і діяльність Григорія Сковороди, починаючи з 1923 р. У 1921 р. вступив у Фрідріх-Вільгельм-Університет в Берліні, закінчивши докторантуру, захистив докторську дисертацію 31.07.1928 р. про Г. Сковороду.

Ключові слова: рецензія Д. Чижевського, архів Д. Олянчина, Німеччина, Токай, Василь Сковорода, Чорнухи, П. І. Зайцев.

В статтє автор знакомит с архивными материалами Домета Олянчина о жизни и деятельности Г. Сковороды, над которыми работал с 1923 г., будучи студентом с 1921 г. Фридрих-Вильгельм-Университета в Берлине, после окончания докторантуры, защитил диссертацию о Г. Сковороде 31.07.1928 г.

Ключевые слова: рецензия Д. Чижевского, архив Д. Олянчина, Василий Сковорода, Чорнухи, П. И. Зайцев, Германия, Токай.

In this article, the author used material from the archives of Domet Oliančyn. Domet was the first who was interested in the writings of Hrihorij Skovoroda. In 1921, Domet Oljančyn began his studies at the Friedrich-Wilhelms-University in Berlin. He wrote his dissertation about Hrihirij Skovoroda and received his doctorate on 07.31.1928.

Key words: recension of D. Tschizhevskij, archive D. Oljančyns, Čornuchy, Vasyl Skovoroda, Pavlo Žaižev, Tokay, Čornuchy, German.

Серед тих вчених, які мають великі заслуги перед українською історією, українською наукою, важливе місце належить українському історику, досліднику архівів, вченому, проф., д-ру Домету Герасимовичу Олянчину (19.08.1891–25.06.1970), ім'я якого ми хочемо заново підняти із запопорошених архівних матеріалів і поставити на той рівень, який він заслужив своєю невтомною науковою працею на користь українській науці, історії, як справжній патріот своєї України.

Дуже прикро, що часто ми забуваємо про скромних наших вчених і вони відходять у забуття. Його ім'я ніколи не можна було знайти в радянських енциклопедіях, немає його і в діаспорній енциклопедії під редакцією В.Кубійовича "Енциклопедія українознавства", але надія є на майбутні часи.

Працюючи над творчістю проф. Д. Чижевського, проф. Ю. Бойка-Блохина, ми вийшли на ім'я Д. Оляничина, листи якого були в архівах цих вчених. Зацікавились цією особистістю, шукали його архіву, та раптом маґ. В. Ленник сказав, що архів Д. Оляничина був перевезений зі Штуттґарта, де він проживав до останніх своїх днів, у Мюнхен і знаходиться в УВУ. Довго і уважно працювали в цьому архіві, шукали листування Д. Чижевського, Ю. Бойка-Блохина з Д. Оляничиним і ін.

Працюючи в різних архівах Західної Європи, Д. Оляничин знайшов дуже цікаві матеріали з історії України XVII–XIX ст. і написав низку праць. Та про це буде окрема розвідка.

В цій статті ми зупинимось на деяких архівних матеріалах проф. Д. Оляничина, які стосуються досліджень життя і творчості Григорія Сковороди.

У Німеччині вперше започаткував вивчення життя і творчості Сковороди проф. Домет Оляничин на базі німецьких, австрійських, угорських архівів. Він листувався зі своїми приятелями, тодішніми панамі в Україні, латинською мовою, зрозуміло, що цей факт є доказом нашого споріднення й контакту з європейськими джерелами культури, які під примусом Російської імперії були приховані або знищені протягом XVIII–XIX ст. Ще будучи студентом Берлінського університету, Домет Оляничин у 1924 р. написав працю "Григорій Сковорода – український філософ і учитель XVIII віку" (Присвячую: Панам – Н. Григорієву (Каменець на Поділлі), проф. Д. І. Багалію (Харків) та проф. Е. Шпенґлерові (Берлін)), рукопис якої зберігається в моєму Архіві. На рукописі написано червоним олівцем дуже нерозбірливо і підпис: "Передрукувати і ориґінал з однією копією повернути авторові. 27.02.1924 р.". Чи була надрукована ця праця і де? Невідомо. Закінчивши Університет, Д. Оляничин студював в аспірантурі при Берлінському університеті, написав і захистив дисертацію 31.07.1928 р. на тему: "Hryhorij Skovoroda (1722–1794). Der ukrainische Philosoph des XVIII Jahrhunderts und sein geistig-kulturelle Umwelt".

Д. Оляничин видав одноіменну книгу, яка викликала велику дискусію серед українських та російських вчених. З'явилася критичну рецензію проф. Д. Чижевського, який, як писав Д. Оляничин, "... заки-

дуючи мені, що я слова нашого філософа передав на німецьку мову не точно, іноді їх пропускав, доповнював або модернізував".¹⁰

"В такому дусі, але повніше рецензує Д. Чижевський мою скромну працю і в "Zeitschrift für Slavische Philologie" (Berlin, 1929, Band.V, S. 279–284), де він обвинувачує мене, що дослід філософії Г. Сковороди не перевів з аналізу його "символів", а обмежився цитатами (с. 282); що праці про Г. Сковороду – Ерна, Багалія (1926), В. Петрова й самого Д. Чижевського (про філософію на Україні, 1926) зігнував; що про "великоросів" ("москвитів") висловлювався я за дуже суворо і самовільно; та, мовляв, я перебільшую, що знаю багато про літературу сквородинську й т. д.". А далі Оляничин спростовує критику Д. Чижевського, наводячи низку достовірних фактів, хоча б такі: "... переводив я свою працю не залежно від "русской мысли". Розпочав її писати в половині 1923 р., закінчив у листопаді 1925 р. В часі праці спозирав я на нашого філософа зі становища духової українськості 18 ст., яку Московія нищила й ще досі нищить... тому вислови в моїй праці ... впливали... із історичної правди, яку я, як свідомий член Української Нації, змовчувати не буду, хоча би як був зв'язаний приязню Степунів, Зінківських і т. д. Під час праці над нашим філософом переглянув я не лише всю літературу, але й усі друковані матрикели старих німецьких університетів, щоденники тогочасників Г. Сковороди, як Лесінґа, Гердера, Канта та праці не одного квієтиста, щоб ... натрафити на слід можливої його науки за кордоном; довідатися з якими мудрими людьми здивався він, коли подорожував по Європі; збити або підтвердити припущення А. Васильчикова, що наш філософ їздив також за кордон в рр. 1743–1744 із Кирилом Розумовським, пізнішим Українським Гетьманом (Семейство Разумовскихъ. – Пб., 1880, т. I, с. 27). На жаль, всі мої пошуки скінчилися нічим і то особливо щодо перебування його за кордоном: документальних слідів на це я не найшов; ... праці акад. Д. Багалія появилася роком пізніше (1926), як я уже свою працю написав, що посвідчить декан Берлінського університету. Тому лічу за вигадку Д. Чижевського, що я таку поважну багаліївську працю "зігнував" і навіть саму працю рецензента, яку я запізно дістав від проф. І. Мірчука; працю Ерна я зігнував за тенденційний його підхід до української духової культури, яка мовляв почала розвиватися лише тоді, коли Україна підпала під "московський хомут" (власні слова Ерна), ... я не подав докладно розвою самої філософії на Україні, особливо перед ним і в часи його життя, бо на це потрібно було б часу більше, як пару років, і тому я оговорився, що про це

¹⁰ Д. Оляничин. Відповідь Д. Чижевському / Д. Оляничин // Нова Зоря. – 1929. – 8 вересня. – Ч. 75.

напишу пізніше (дисер. с. 151, прим. 9). Не моя вина, як і видавця, що моя праця вийшла в світ аж в 1928 р., з чого Д. Чижевський припускає, що я навмисне зігнував його й інші праці, окрім Ерна і дрібніших авторів... Замість поборювати один одного, краще подумати об тім, як наш український інтелект принатурити до самостійної української філософії, й то так, щоб майбутні В. Зінківські, Н. Лоські, Філорінські, Б. Яковенки й ін., посідаючи мізки українські, залишалися в лоні нашої філософії, а не переходили до т. зв. московської та, щоб вони залишалися українськими патріотами. Можна признати Д. Чижевському почасти рацію, що деякі головолонні речення нашого філософа в передачі на німецькій мові виглядають у деяких випадках скорочені або одним-двома словами доповнені. Це я навмисно робив, щоб моя праця німецькому світові була ясна, а в ній думки нашого філософа зрозумілі. ... я його самої філософії не підмінив, не сфальшував і не змодернізував. Її зміст залишився такий, як у ній був: пізнання людиною в собі боголюдини чи нової людини, яка живе в житті просто, по "сродності" й обов'язкам, щоб мати щастя – душевний спокій, за ради суспільного спокою та добра. Під цим оглядом лічу ту написану критику Д. Чижевського за суб'єктивну, тенденційну (див. *Scholastik*. – Freiburg, 1929, Heft) 3) ..., я заставив своєю працею нашого філософа "пошагати" по Європі, чого ще не зробив Д. Чижевський. Тому й "ціль праці... осягнута" (*Osteuropa*. – Berlin, 1929, Н. 5, s. 359). Вона, як слушно відмітив червоний рецензент П. Ганин, є "першою науковою спробою, що інформує німецького читача про українського філософа" [3, с. 114].

"Коли Д. Чижевського така ціль моєї роботи не задовольняє..., то йому прислугує моральне право зробити за мною другий крок і написати власну працю про нашого філософа, як найкращу, чого я йому від глибини душі бажаю. Тоді, напевне, була б його критика для мене повчаюча, а не якась не заслужена напасть. Домет Оляничин"¹¹.

Д-р Оляничин вивчив твори Г. Сковороди цілком ґрунтовно, що підтверджують архівні матеріали: кожен твір він читав, занотовував головне, робив свої помітки, і то дуже цікаві (Архів Оляничина, Папка № 2), що вдалося їх використати в написанні праці *Філософська метода Сковороди*; // Наукові Записки НТШ. – Львів, 1930. – Т. 99, С. 27, 145–159, 168–171;" *Про подорож Сковороди – очевидці* (П. 2), *До питань перебування Сковороди в Слобідській Україні* (Доповідь в УВУ, в архіві не знайшли. – Д. Т.) і ін.

Дослідження Д. Оляничина про Г. Сковороду викликали зацікавлення харківського проф. Андрія П. Ковалінського, який, за словами

¹¹ Оляничин Д. Відповідь Чижевському / Д. Оляничин // Нова Зоря. – ч. 65. – 1929. – 8 вересня.

проф. В. Заїкіна (зі Львова), був "провідним знавцем і найкомпетентнішим знавцем життя і творчості Сковороди."¹²

Проф. Залозецькому не подобається вступ книги, де Оляничин характеризує духовно-культурну обстановку України, звертаючись до первісно-етнічних культурних елементів, що увійшли в традицію українського народу, які передавалися з покоління в покоління до наших днів, а також, щоб замість латинсько-протестанського впливу, він показав вплив романо-германського чинника та ін. І Домет Оляничин на це відповів: "Без того романо-германського терміну мій рецензент не знаходить у вступі моєї дисертації того історичного тла, бо не збагнув на якому можна було б зрозуміти Сковороду. Натомість, на потіху рецензента такий знавець нашого філософа, як проф. А. Ковалінський, трохи іншої думки. Він каже, що в моїй німецькій книзі цей вступ аж занадто на місці, вважаючи на слабку ознайомленість німецьких вчених з українською культурою та її історією... В цілому ж начерк при всій своїй стислості, яскравий і живий"¹³.

Після цього призупинилися критичні рецензії (через низку стилістичних, орфографічних помилок і перекладу цитат творів Сковороди на німецьку мову і ін.) на працю молодого вченого Д. Оляничина.

Проф. Д. Чижевський був дуже авторитетний і ерудований вчений, який не міг допустити таких недоглядів у праці. В багатьох зауваженнях він мав рацію. Але багато чого він перебільшує, бо хотів поставити Оляничина на такий рівень знань, якого він сам досягнув. Але, на жаль, в природі немає однакових людей з однаковою геніальністю, здібностями і досвідом, про що сам Сковорода говорив. Та й слід звернути увагу на те, що Оляничин ще слабкими ногами вступив на ґрунт науки, він був ще недосвідченим науковцем, не таким, яким був Чижевський, геніальним від Бога, маючи знамениту пам'ять і енциклопедичні знання. Напевне, цього б не трапилося, якби він прочитав працю Д. Оляничина ще до її друку. А те, що Оляничин припустився багатьох помилок у перекладі цитат із праць Сковороди, то треба зрозуміти, що це не так просто тексти Сковороди перекласти на німецьку мову (та й на українську мову було нелегко перекласти), але і такі переклади німці зрозуміли, і це було достатньо, щоб мати уявлення про історичну обстановку в Україні XVIII ст. і про представника духовної культури Г. Сковороди. Але авторитет Чижевського вимагав

¹² Некаталогізований архів Д.Оляничина в УВУ, Мюнхен. Лист проф. В. Заїкіна від 14.09.1931 р. до Д. Оляничина.

¹³ ж. "Україна", Київ, 1929, ч. VII–VIII. – С. 125, а також в книзі. Д. Тетеріна. Вибрані праці : в 7 т. – Київ-Мюнхен, 2006. – Т. VII. – С. 281–282.

підтримки, і його підтримали низка вчених, переважно російських: д-р В. Залозецький, В. Зінківський, Д. Скитський, Н. Лоський, Б. Яковенко, Флорінський і ін., які, за словами Д. Оляничина, хотіли "... вбагати (втягнути. – Д. Б.) Г.Сковороду в "ідеалістичний містицизм", та й ще в "східноєвропейський" (чуть не в "общерусский"), занадто наївне, щоб його поважно торкатися..., до такого завдання ще й досі зарано приступати: одно покоління дослідників ще мусить попрацювати історичною та аналітичною методою (хоча би психоаналізою й психопатологією, як рекомендує проф. І. Мірчук)... Чим більше буде таких дослідників, які нав'язують свої певні "системи", тим ясніше ставатиме для всіх, що такий спосіб праці над нашим філософом не буде науковим...."¹⁴ І далі: "По щирості кажучи, рецензія В. Залозецького науковим вимогам не відповідає. Замість вказати, в чому полягають хиби, він, у такій важкій матерії української духовної творчості XVIII віку, що в нас ще гаразд не досліджена, вириває з моєї дисертації речення на півдумці, і з них ряд термінів, ставить їх як окремі слова, без попереднього зв'язку думки, та глузує: "Се дійсно уживання якихось алгебраїчних понять і знаків собі протилежних та себе взаємно виключаючих, ключ до розшифрування яких автор сам загубив"... , мушу прийти до висновку, що – се дійсно спосіб критики, який нідочого путящого довести не може. В абсурдності й суперечності термінології обвинувачує рецензент не лише мене, але й тих дослідників нашого філософа, що за ними йшов я в тій термінології, як, напр., акад. Д. Багалія, акад. М. Петрова, проф. Зеленогорського, проф. А. Лебедєва, проф. О. Єфименкової та Е. Радлова..." [там само].

(Зберігаємо стилістику і орфографію автора Д. Оляничина. – Д. Б.)

Зовсім іншою була постава рецензентів, німецьких вчених та громадських діячів, носіїв німецької мови, які толерантно і позитивно оцінили працю Д. Оляничина, українця, яка була зрозумілою і доступною для німецького читача, щоб ознайомитися з неординарною особою, українського філософа, Григорієм Сковородою. Із цими рецензіями можна ознайомитися із архівних матеріалів, що знаходяться в архіві Д. Оляничина або із моєї книги [9, с. 279–287]. З цього випливає, що німецькі вчені більш толерантні до українського вченого, ніж його співвітчизники, які не краще знали німецьку мову за Оляничина. І дуже шкода, що Чижевський помістив рецензію до німецьких і чеських журналів, що поставило під сумнів не тільки знання Оляничина, але й дискредитувало українську науку в очах чужинців. Книга Д. Оляничина,

¹⁴ Архів Д. Оляничина : Домет Оляничин. З приводу праці про Г. Сковороду. Деякі слова відповіді д-рові В. Залозецькому // *Analecta* Освт. – Polonia, IV.

як слушно відмітив російський рецензент П. Ганін, є "першою науковою спробою, що інформує німецького читача про українського філософа" [5, с. 114].

У відповідь на рецензію Д. Чижевського, Д. Оляничин писав: "Під цим оглядом лічу ту написану критику Д. Чижевського за суб'єктивну, тенденційну..., я заставив своєю працею нашого філософа "пошагати" по Європі, чого ще не зробив Д. Чижевський. Тому ціль праці... досягнута"¹⁵.

"Коли Д. Чижевського така ціль моєї праці не задовольняє, ... йому прислуговує моральне право зробити другий крок за мною і написати власну працю про нашого філософа, як найкращу, чого я йому від глибини душі бажаю. Тоді, напевне, була б критика для мене повчаюча, а не якась незаслужена напасть" [6].

Все своє життя Д. Оляничин, незважаючи на матеріальну скруту, шукав архівні матеріали про Г. Сковороду, працюючи в усіх німецьких, чеських, угорських архівах і ін., збираючи по крихтах відомості про Г. Сковороду і його оточення, що видно із листування його з Д. Чижевським, Б. Бойком-Блохиним, Н. Василенко-Полонською, О. Кульчицьким, що знаходяться в його архіві.

Працюючи в архівах Бреславу (Вроцлава), старих бреславських гімназій св. Марії Магдалини, св. Єлизавети, св. Матієса, в архіві університету і реальної школи, заснованої королем Фрідріхом Великим, Д. Оляничин знайшов прізвища українських студентів переважно із Києво-Могилянської академії, синів старшин і купців та заможних козаків і написав працю *"Про студіюючих українців у Бреславлі у XVIII ст.* (ж. Вісник. – Львів, 1934 та в німецькому журналі "Kurgios", 1937).

Цікаво те, що серед студіюючих був не відомий до того часу брат Григорія Сковороди – Василь Сковорода, який після навчання в Києво-Могилянській академії навчався два роки в останньому класі (Пріма) в гімназії св. Єлисавети. Про це зазначено в оригіналі матриккул гімназії св. Єлисавети в записках від 24.09.1751, ч. 19, де говориться: "Vasilius Sloworoda, filius Sabae Cosaci natus in Russiae minori s Cornuchi anno 18 aetatis – Primanus" ("Василь Сковорода, син козака із Чорнух, народжений у Малоросії, віком 18 років, учень класу Пріма"). Отже, Василь Сковорода народився у 1733 р. і вчився два роки (1750/1751 і 1751/1752 навчальні роки) в останньому класі Вроцлавської гімназії [9, с. 255]. Про своє відкриття дослідник повідомив у журналі "Вісник" (1934) [7] та у ж. "Kurgios" (1937) [8, с. 281]. Василь Сковорода закінчив свою освіту у 19 років (1752 р.) і повернувся на батьківщину, батьків своїх серед живих уже не застав.

¹⁵ Див. Osteuropa. – Berlin, 1929. – Heft 5. – S. 359.

У 1947 р. Д. Оляничин натрапив на книгу Ф. К. Сахарова "Библиография русского церковного пения", а в ній була фотокопія сторінки книги "Осмогласник" (збірка церковних співів) з написом: "Сия книга принадлежит Василию Сквороде Сотнику". Точну назву цього видання Д. Оляничин не занотував і перевірити своє посилання не зміг.

А посилання на Віденські архіви у нього відсутні. Чи запам'ятав Д. Оляничин прізвище та ім'я автора вищевказаних книг? Сумнівно, бо він уже був у літньому віці (70 р.).

Після цього Василь Скворода був козацьким сотником в Торнській сотні Ізюмському полку на Слобожанщині (1760). Після скасування слобожанської козацької адміністрації в 1765 р. за підтримки одного лише полковника Федора Краснокутського і підпрапорного Василя Сухомлина [4] Василь Скворода як "отставной" опинився у с. Гусинка на Куп'янщині, що належала до Торнської сотні того ж Ізюмського полку [11, с. 255]. Ці відомості Д. Оляничин подав у своїй книзі [8]. Але про Григорія Сквороду він там нічого не знайшов.

Д. М. Дудко в статті "Василь, брат Григорія Сквороди, і Слобожанщина" пише: "Нещодавно були видані списки Слобожанської старшини, складені у 1765–1767 рр. Ім'я Василя Сквороди в них було відсутнє. Залишається припустити, що сотником він був до 1765 року, а в Гусинці осів вже після 1767 р. Саме тут, в маєтку поміщиків Сошальських, часто жив Григорій Скворода. Напевне брати зустрічалися" [5]. Але Григорій Скворода чомусь не згадує брата в листах з Гусинки. Можливо, брати розминулися в часі. Адже перебування Григорія Сквороди в Гусинці згадується у 1779–1792 рр. [10, с. 355, 360–378, 396–402, 413–414]. Є свідчення, що Василь Скворода відзначався здібностями до навчання і в пошуках знань добрався до Бреславлі, одержав добру освіту. Любив, як і Григорій, музику і духовні співи. Але обрав не інтелектуальну працю, а традиційну козацьку службу на Слобожанщині. Дослужився до сотника, однак кар'єра його обірвалася ще до офіційної ліквідації слобожанського козацтва, і царські чиновники не цікавилися його подальшою долею.

Василь Скворода був одружений з Христиною Бржеською із родини Бржевські-Романови, вони мали двох синів – Гната і Данила.

В свій час Д. Оляничин писав, що прабабка Володимира Сергійовича Соловійова походить із роду Василя Сквороди. Історик-краєзнавець Надія Жахалова з Олександрії досліджує родовід Володимира Соловійова, дружина якого була донькою олександрійця, конт-адмірала Володимира П. Романова-Поліксена, мати якої, Катерина Федорівна, походила із роду поміщиків Харківської губернії – Бржеських. Отже, коріння Сквороди слід шукати із роду Бржеських по жіночій лінії, напевне, двоюрідна прабабка Володимира Соловійова належала

до родини, тобто дружини Василя Сквороди – Христини [11, с. 262–268].

Слід зазначити, що в документах XVIII ст. про Сквороду не згадується ім'я Василя Сквороди серед жителів Чорнух на відміну від його батька та братів.

Про брата Григорія Сквороди, Степана Савича, відомо, що він у 1738 р. поїхав до Петербурга [3, с. 33] і лише наприкінці життя повернувся на батьківщину та проживав у Харсіках (нині з'єднані з Чорнухами). Нащадки його і досі живуть в цих місцях.

В листі до проф. Д. Чижевського від 3.03.1964 р. Д. Оляничин повідомляє, що не може закінчити своєї праці про Г. Сквороду: "Нові дані до життя українського філософа Г. Сквороди", він планував скласти родовід мами Соловійова, а власне його прабабка за походженням належала б до Василя Сквороди, який був нібито прадідом Володимира Соловійова. Тому Д. Оляничин планував останню главу книги присвятити Василю Сквороді, але установити родовід матері Володимира Соловійова йому не вдалося, тому він припинив писати свою працю про Г. Сквороду¹⁶.

Д. Оляничин не полишав надії закінчити цю книгу, що видно із листа до проф. Ю. Бойка-Блохина від 17.06.1966 р: "... Хочу за свого життя закінчити обов'язково свою працю про Г. Сквороду у зв'язку з його братом Василем Сквородою, прадідом Володимира Соловійова..." Але через важке матеріальне становище і погіршення здоров'я йому не вдалося закінчити книжку. В архіві рукопису цієї книжки не знаходимо.

З листування Д. Оляничина видно, що він написав працю "Der ukrainische Philosoph H. S. Skovoroda als Pädagoge" (1928), очевидно, він читав лекцію студентам УВУ, а також "Твори Г. Сквороди і московська цензура"¹⁷.

В листі від 11.03.1962 р. до декана філософського факультету УВУ проф. Ю. Бойка-Блохина Д. Оляничин пише: "... Від кількох днів розпочав писати працю під заголовком "Український філософ-містик Григорій Скворода. Про його життя і творчість". До цієї теми посідаю нові матеріали. До друку вона буде готова в цьому або в наступному році..." (Архів Ю. Бойка). А в листі від 6.08.1962 р. до проф. Н. Ва-

¹⁶ Лист до проф. Чижевського від 3.03.1964 р. знаходиться в Архіві Д. Оляничина. З його змістом можна ознайомитися із книги Д. Тетериної "Вибрані праці : в 7 т. – Київ-Мюнхен, 2006. – С. 257.

¹⁷ Оляничин Д. Твори Г. Сквороди і московська цензура / Д. Оляничин // Наша культура. – Варшава, 1936. – Кн. 10/18.

силенко-Полонської Д. Оляничин писав про те, що "... мама Володимира Соловійова споріднена з родиною Василя Сковороди..." (Архів Д. Оляничина. Папка 18).

Д. Оляничин був німецьким доктором і почесним доктором УВУ (з 16.12.1962 р.), а потім і професором, він читав лекції в УВУ. В архіві Д. Оляничина є лист, де він подає теми викладів на зимовий семестр 1962/1963 рр., серед яких є така тема: "До питань перебування Г. Сковороди у Слобідській Україні". На жаль, цієї праці в архіві немає.

Працюючи у Віденських архівах, Д. Оляничин знайшов матеріали про Г. Сковороду. В листі до ректора УВУ проф. О. Кульчицького від 15.11.1962 р., він пише: "Зараз опрацювую я, на основі нових даних з Віденського архіву, життя і творчість Г. Сковороди, найбільше торкаюся його перебування у Слобідській Україні, зв'язане з перебуванням там його брата Василя Сковороди, козацького сотника" (Архів Д. Оляничина).

Ректор УВУ проф. О. Кульчицький зацікавився дослідженнями Д. Оляничина і в листі від 15.12.1962 р. повідомляє Д. Оляничина: "Сенат УВУ 2.12.1962 р. вирішив надати Вам одноразову допомогу 150, – н. м. у зв'язку з Вашими важкими матеріальними становищем... Сенат просить Вас про якнайінтенсивнішу співпрацю з УВУ та виявив зацікавлення до опрацювання Вами теми про Г. Сковороду і Соловійова..". (Архів Д. Оляничина).

Працюючи над новою книгою про Г. Сковороду, Д. Оляничин шукав дані про генеалогію родини Сковороди. Так, в листі від 25.03.1962 р. до проф. П. І. Зайцева він пише:

"Вельмишановний Пане Професоре, Дорогий Павле Івановичу!

Оце звертаюся до Вас з великою проською; мені потрібно зараз дати відомості по родоводу дружини С. М. Соловійова, матері сина, Володимира Соловійова¹⁸. Біографи останнього кажуть, що вона похо-

¹⁸ Дружина Сергія М. Соловійова – Поліксена Романова, донька відомого контр-адмірала Володимира Романова. Вони одружилися в 1847 р. Біографи С. М. Соловійова пишуть, що Романови належать до старовинного південно-російського роду і що серед їх предків був великий укр. філософ XVIII ст. Г. Сковорода. Мати ж Поліксени, Катерина Федорівна, походила із поміщицького роду Херсонської і Харківської губерній Бржезьких. У 1869 р. Поліксена отримала у спадок (мабуть, від брата після його смерті, (бо батько помер у 1864 р.)) родинний маєток в Херсонській губернії біля Олександрії, який здавали в оренду. Рідний брат її – Олексій був власником с. Березівки біля Олександрії. У Соловійових часто гостював рос. поет Г. А. Фет. У Соловійових народилося 12 дітей, четверо із них рано померли. Життя дітей Соловійових складалося по-різному, але всі вони були талановиті. Так, їхній син Володимир Соловійов у 27 років став доктором

дила із роду Сковороди. Про його я пишу зараз одну працю, її половина є уже у мене готова. Її другу половину маю оце розпочати. Вона торкається Василя Сковороди: до 1765 р. він був сотником в Ізюмському полку. Перед тим він учився в Київській Академії, здається мені, що лише до кляси риторики включно, бо опісля він докінчував свою освіту в гімназії св. Єлисавети у Бресляві. Я його там відкрив. Є одне дане, яке дозволяє мені твердити, що він був жонатий і його дружина звалася б Христина. З подружжя походила, очевидно, одна донька, що була бабкою, а може і прабабкою Володимира Соловйова. Аби це питання з'ясувати, мені потрібно конче мати родовід мами останнього. Для цього прошу Вас заглянути до "Русского Биографического Словаря". Його має Державна бібліотека в Мюнхені в читальному залі. Гадаю, що під прізвищем "Соловйов" там буде сказано, як його дружина називалася: прізвище, по-імені і по-батькові. Наколи б там була мова також про діда і бабку по-прізвищі, то прошу Вас також занотувати для мене..." (Архів Д. Оляничина). Що відповів і чи відповів проф. П. Зайцев, не відомо.

Цим питанням ми займалися, але в цьому "Р. Б. Словнику" нічого не сказано, про що просив Д. Оляничин.

У листі до проф. Д. Чижевського від 3.03.1964 р. Д. Оляничин повідомляє, що він так і не міг закінчити своєї праці: "Опісля я розпочав писати невеличку працю про нашого філософа – містика Григорія Сковороду під заголовком: *"Нові дані до життя українського філософа Григорія Сковороди"*. В ній я зупинився найбільше про його перебування в Слобідській Україні, її останню главу хотів закінчити я про його брата Василя Сковороду. Після своєї науки в Київській Академії, а потім у Бреславській гімназії св. Єлисавети, він подався у Слобідську Україну в 1753 році чи 1754 році і став козацьким сотником, біля 1760 р., в сотні, на мій погляд, Торнській Ізюмського полку. Після скасування у Слобідській Україні козацької адміністрації в 1765 р., Василь Сковорода, як "отставной", опинився жити у слободі Гусинцях, що належить до сотні Торнської того ж Ізюмського полку. Свідоцтво про те, що Василь Сковорода був козацьким сотником в Ізюмському полку, подибава я у збірці "Бібліографія русского церковного пения", зложена, якщо не помиляюся, Ф. К. Сахаровим. В ній наведено теж "Осмогласник". На першій його обгортці, всередині, подана фотокопія його власника: "Сия книга принадлежит Василию Сковороде, Сотнику", ... як гадаю

філософії. Його творчість-філософська, поетична, літературна, публіцистична – всесвітньо визнана. (Надія Жажалова. Дочка контр-адмірала В. Романова – дружина С. Соловйова // *Вільне слово*. – 2004. – 19 травня.)

"Торнському". Ту "Бібліографію" мав я у своїх руках влітку 1934 року в університетській бібліотеці у Бреславлі., будучи стомлений, я не занотував собі ні місця, ні року видання згаданої "Бібліографії". Коли я розпочав писати згадану працю про Г. Сковороду, то шукав тієї "Бібліографії" по всіх бібліотеках німецьких, і я її до нині не знайшов... Аби установити родовід мами В. Соловійова, мені ніяк не вдалося, й тому я припинив писати свою працю про Г. Сковороду" (Архів Д. Оляничина)¹⁹.

Цікавим фактом до біографії Г. Сковороди, який був знайдений Д. Оляничиним на основі архівних матеріалів Придворного Військового архіву у Відні, було те, що Г. Сковорода виїхав як церковний дяк до Токаю таки з генерал-майором Федором Вишневським, а не з його сином, полковником гвардії Ізмаїловського полку Гаврилом Вишневським, як писали проф. Дмитро Багалій і Микола Петров. Шукаючи відомостей, А. Годінка писав, що в повідомленні ерлявського католицького священика, графа Франца Баркочі (1749 р.), було сказано, що в Токаї "при московському генералі й його козаках був православний священник". А Годінка посилався на джерело Віденського архіву: "Беч, КПЛ". Але він не вказував конкретного часу ані дня, ані місця цього донесення Ф. Баркочі. Це мало б важливе значення для підтвердження переказу Михайлом Коваленським про виїзд Г. Сковороди (Архів Д. Оляничина).

Д. Оляничин проаналізував факти з різних архівних матеріалів та написані праці про цю подорож Г. Сковороди до Токаю і зробив низку записів, які знаходяться в архіві. Він пише, що на основі свідцтва з 1740 р. впливає, що Федір Вишневський був за походженням сербом з Вишніці біля Белгорода²⁰. В молоді роки він був на службі у великого купця Сави Рогузинського і за його дорученням закуповував вино в Угорщині, переважно в Токаю, доставляючи його російському царському двору. Згодом він сам став займатися цією справою, уклавши угоду з царським двором на 10 років, а опісля запропонував доставляти для нього вино із Угорщини, орендуючи виноградники в Токаю, і організував власну фабрику по виробництву вин. Цей договір між ним і царським двором був підписаний, і 6.04.1745 р. він виїхав до Угорщини [2, с. 65].

¹⁹ А також в: Тетерина Д. Вибрані праці : в 7 т. / Д. Тетерина. – Київ-Мюнхен, 2006. – С. 255.

²⁰ Стоянович Л. Старі списки й надписи / Л. Стоянович. – Белград, 1903. – Кн. 2. – С. 132.

У 1748 р. Федір Вишневський винаймав у Кошицях для осідку російської місії будинок у вдови Гоог, де була відкрита Православна Церква Успення Пресвятої Богородиці для осіб російської Місії. Він розгорнув велику діяльність і за це був близькою людиною до царського двору, дістаючи нагороди і підвищення в чині до генерал-майора, а 24.04.1748 р. – до рангу бригадира. У цьому йому сприяв коханець Єлизавети Петрівни – Олекса Розумовський. Більш того, він одержав великі наділи землі в Переяславському полку, в м. Переяславі мав будинки, які під час пожежі 18.07.1748 р. згоріли. Війтом міста було призначено Степана Драгоманіва, "родом грек", а від 1756 р. був війтом Переяслава²¹. 27.01.1749 р. Ф. Вишневський помер у Кошицях. Як вважав Д. Оляничин, тіло його було перенесено, напевне, на цвинтар при сербській церкві в Будапешті або Пешті.

26.11.1749 р. на його місце царський уряд призначив комісаром Токайської місії сина Федора, полковника гвардії – Гаврила Вишневського.

На основі щоденника М. Ханенка відомо, що він у 1747 р. був поручником гвардії Ізмаїловського полку, де, напевно, служив Василь Сковорода, а 13.10.1749 р. Єлисавета надала йому чин полковника. 31 травня 1753 року полковник Г. Вишневський був відкликаний російським царським урядом назад до Петербурга, бо між ним і місцевою угорською владою виник гострий конфлікт, оскільки він не виплатив борг за дім, який винаймав у Токаї ще його батько, Ф. Вишневський. На його місце царський уряд назначив полковника-вахтмайстра М. Жолобова, який прибув на становище комісара Токайської місії до 1771 р²².

Незабаром після повернення Григорія Сковороди і Г. Вишневського із Токаї, Г. Сковорода разом із Іоанном Раїчем²³ 11 червня 1753 р. вирушив на студії до Київської Академії.

Про подорожі Г. Сковороди за кордон є різні версії. Так, Ф. Лубяновський (1777–1869) пише: "У Харкові я бачив відомого пільгрима Сковороду. За переказами, він закінчив курс наук в Київській Академії дуже добре, потім здійснив подорож до святих міст: був у Єрусалимі, на Атонській горі, в Константинополі; чи був на Заході, певно не знаю"²⁴.

²¹ Київская Старина. – 1901. – Т. 74. – С. 290.

²² Рачинський А. Русские комисары в Токае / А. Рачинський // Московские ведомости. – 1875. – № 176.

²³ Стратимирович С. Черты жизни Іоанна Раича архимандрита / С. Стратимирович // Нов. Сербская Летопись. – Будим, 1840. – Кн. 50. – С. 51–52.

²⁴ Лубяновський Ф. Воспоминания / Ф. Лубяновський // Русский архивъ. – 1872.

Н. Стелецький переказав за "Українським Вісником" (1817, с. 108), що Г. Сковорода обійшов "всю Німеччину, Італію, Польщу" і слухав там лекції тодішніх професорів, особливо "Канта" (за: Духовная беседа". – 1863. – Т. 17. – С. 346).

"Великий Універсальний Словник" П'єра Ляруса (Париж, 1875. – Т. 14. – С. 781–782) розмістив таку замітку про подорож Г. Сковороди за кордон: "Не діставши від влади дозволу на подорож за кордон аби закінчити там свої студії, він потайки від влади помандрував лише до Пешту. У цьому місті він вивчав німецьку мову й опісля подався до Галле, де тоді навчався філософії Вольфа, яка досягла найбільшого блиску. Сковорода студював там три роки метафізику й теологію, і перекладав проповіді св. Івана Золотоустого, писав навчальні байки, що в усній традиції люду України збереглися до наших днів"²⁵.

Як вважав Д.Оляничин, всі ці наведені версії про подорож Г. Сковороди за кордон є нісенітницями. Ні в Кенігсберзькому, ні Гальському Університетах він ніколи не студював, і тому не міг там слухати лекцій ні Е. Канта, ані Хр. Волфа. В матрикулах тих Університетів, які ми простудювали, прізвища Г. Сковороди не подибується. Що тичиться його науки в Будапешті, то цю версію можна підтвердити або відкинути лише після перегляду матрикулів тамошнього Університету й тамошніх двох гімназій за XVIII ст., а саме в Будимі й Пешті" (з Архіву Д.Оляничина).

Залишається вірити проф. Д. Оляничину, який все своє життя досліджував архівні матеріали з історії України і про Г. Сковороду. На нашу думку, архівних матеріалів слід шукати в Україні, а може, і в Росії, якщо вони не знищені, щоб своїми філософсько-релігійними поглядами не компрометували радянську державу на світовій арені, яка була авангардом "новітнього атеїзму і марксизму-ленінізму". А після того, було наказано перекручувати філософські погляди Г. Сковороди й писати Ймення Бога, Святого Письма з малої літери, перекладаючи його твори так, щоб ніхто не зрозумів, підтасовуючи до своїх партійних ідей, а в гіршому випадку, нищили все, щоб стерти пам'ять про Г. Сковороду.

Отже Сковорода не знайшов шляху до вчених західної еліти того часу, XVIII ст., високого щабля соціальної драбини, на якій перебували німецькі мужи-вчені, не довелося йому зустрітися з Кантом (1724–1804), Гаманном (1730–1788), Гердером (1744–1803), Лессінгом (1729–1781), Гете (1749–1803), Ф. Клопштоком (1724–1803) та ін. діячами науки, культури і літератури, незважаючи на те, що Сковорода

²⁵ Пор. : Багалій Д. Український мандрівний філософ Гр. Сав. Сковорода / Д. Багалій. – Харків, 1926. – С. 43.

вбачав у тодішньому соціальному порядку вираз справедливості: "Народ должен обладателям своим служить й кормить" [1, с. 111].

Напевне, і не вірилось Г. Сковороді, що колись його нащадки будуть вивчати його твори, будуть доносити і до вчених Західного Світу, які зацікавляться його неординарною християнською філософією. І в цьому слід завдячувати таким діаспорним вченим за кордоном, які вперше писали праці про Сковороду німецькою мовою, як Д. Оляничин, Д. Чижевський, Ю. Бойко-Блохин, які започаткували сквородіану в Німеччині, а в Україні – Д. Багалій, М. Петров, А. Ковалінський, які своїми працями не дали можливості стерти ім'я Григорія Сковороди з лица історії української науки і культури.

Література

1. Архів проф. д-ра Домета Оляничина. – Мюнхен : УВУ.
2. Бантыш-Каменський Н. Обзоръ внешніх сношеній Россіи / Н. Бантыш-Каменський. – М., 1894.
Ч. 1. – 1894. – С. 65
3. Багалій Д. І. Український мандрівний філософ / Д. І. Багалій. – К. : УКСП "Кобза"; Орії, 1992.
4. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Х. : Основа, 1990.
5. Ганін П. Білоемігрантська українська філософія / П. Ганін // Войовничий матеріалізм / П. Ганін. – Харків, 1929. – Збірник І. – С.114.
6. Дудко Д. М. Еліта Слобідської України. Списки козацької старшини 60-х років XVIII ст. / Д. М. Дудко. – Х., 2008.
7. Личный состав малоросійской козацкой старшины въ 1725 году // Кіевская Старина. – 1904. – Т. 86. – С. 30
8. Оляничин Д. Відповідь Д. Чижевському / Д. Оляничин // Нова Зоря. – Львів, 1829. – Ч. 65. – 1929, вересень.
9. Oljančyn Domet. Aus der Kultur und Geistesleben der Ukraine / Domet Oljančyn; Teil II. Schulung und Bildung // Kyrius. Königsberg-Berlin. Verlag von Hans Koch. 1937. – Heft 3. – S. 271.
10. Оляничин Д. Про студіюючих українців у Бреславлі у XVIII ст. / Д. Оляничин // Вісник. – Львів, 1934.
10. Оляничин Д. З моїх архівних дослідів з Німеччини від 1925 до 1938 // Наукові Записки УВУ. – Мюнхен, 1965–1966. – Ч. 8. – С. 130–150.
11. Сковорода Г. Повне зібрання творів / Г. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973.
Т. 2. – 1973.
12. Тетерина Д. Вибрані праці : в 7 т. / Д. Тетерина. – Київ-Мюнхен, 2006.
Т. 7. – 2006. – 320 с.